

ÜZENET

IRODALOM, MŰVÉSZET, KRITIKA, TÁRSADALOMTUDOMÁNY

2001. tavasz, XXXI. évfolyam

Tartalom

Thomka Beáta: A köznepok fikcionalizálói: életrajzok, útirajzolók	3
Hózsá Éva: Bukdácsoló Kosztolányi-képépítés	6
Tolnai Ottó: Kosztolányi, az etruszk	9
Bozsik Péter: ...égy jól mindhalálíg	26
Balla D. Károly: A vadonc	31
Berniczky Éva: A paradicsommadár	35
Nagy Abonyi Árpád: Esti Kornél hazatér	41
Karácsonyi Lili: E. Ilona dobozai	43
Szirák Péter: Az emlékezés elevensége (Kosztolányi az irodalmi jelenben)	45
Bányai János: A bennszülött etnográfus (Kosztolányi kisprózáiról)	54
„Hiányzik az áhitat” (Kosztolányi-interjúk) összeállította: Hafner Zoltán . . .	60
Jász Attila: Saját használatra	93
Danyi Zoltán: K. D. második verse	96
Oláh Szaboles: Kosztolányi és az én-költészet előtörténete	98
Mikola Gyöngyi: A kor hőse	111
Gerold László: Irodalmi társaságaink – a Kosztolányi Társaság	117
Szakmány György: Esti és a háború	121
Baráth Katalin: Számozott lapok	134
Szajbély Mihály: A borz	139
Z. Varga Zoltán: Az írói véna	145
Bálint Rezső: Formák, foltok, vonalak. Kosztolányi Dezső előszavával . . .	160
Kondász Rózsa: A Kosztolányi-est	164
Pomogáts Béla tiszteletbeli elnök bevezető előadása a Kosztolányi Dezső Napok tanácskozásán	171
Bori Imre: Kosztolányi Dezső művét látni 2001-ben	174
Kiss Gusztáv: A Kosztolányi Dezső Napok hagyományából	177
Sándor Klára: Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről	197
Terecskai Bernadett: Kosztolányi dionüszoszi szemlélete	206
Grecsó Krisztián: Olyan jó, mikor megy	213
Laza Lazić: Európai irodalom a javából	218
Predrag Ćudić: Kosztolányi Dezső Pacsirtájának fordításáról	224
Sava Babić: Kosztolányi és Esti Kornél szülővárosában	227
Magyar László: Kosztolányi Ludason	233
Szabó József: Kosztolányi Árpád	252
Zeke Gyula: Ránézünk egy levélre	259
Lovas Ildikó: Szeráfi történet	262

Írás Kosztolányi nyelvszemléletéről

Az utóbbi időben irodalommal foglalkozó barátaim többször is mondogatták, hogy írjak valamit Kosztolányi nyelvszemléletéről. A téma csábítónak tűnt, mert engem valami oknál fogva érdekel a nyelvművelés, a nyelvi megbélyegzés lélektana és művelődéstörténete, Kosztolányi pedig „közismert” nyelvművelő volt, azon kívül, hogy a szavak „zsonglóre., meg „szerelmese”, na és persze a tíz legszebb magyar szó stb.

A téma először izgalmasnak is látszott. Amikor csak elképzeltem, mi mindent lehetne találni, mi mindent lehetne megsejteni közben, milyen új kapcsolatokat lehetne fölfedezni gondolat és gondolat között, esetleg nyilvánvalónak tartott viszonyok mutatkoznának felszíninek vagy nem is létezőnek az új felfedezések nyomán, egyszóval amikor a munka még abban a fázisban volt, amit a tudományban szokás enyhén lefitymálón „csak” töprengésnek nevezni, mert ilyenkor még ellenőrizetlen ötleteknél, kérdéseknél valóban nem több az, amiből esetleg fegyelmezett, csomagolt, vonalkódos tanulmány születik majd, a megcélzott folyóirat formai és szellemi egyenruhájába bújtatva – ha nem hangzana nagyon idétlenül, szívesen írnám azt, hogy ekkor még „boldog kíváncsisággal” szemléli az ember azt, amit érdekesnek talál – akkor tehát izgalmas volt. Kosztolányit a nyelvművelők (is) saját szentjeik közé fogadták, és érdekesnek gondoltam volna például alaposabban is megnézni, hogy vajon jól dolgozott-e ördögüggyvédjük, ha egyáltalán volt ilyen. Mert Aranyt is szentté avatták, noha Arany nem éppen föltétlen rajongással szemlélte kora nyelvművelő prófétáinak ügybuzgóságát. Amikor hozzáláttam, és elkezdtem elolvasni a nyelvvel kapcsolatos összegyűjtött írásokat, akkor már egyáltalán nem volt izgalmas. Abba is maradt. De aztán újra mondogatták, hogy kellene írni valamit Kosztolányi nyelvszemléletéről, és újra magával ragadott a „boldog kíváncsiság” (annál is inkább, mert éppen egy másik írással voltam a végső szakaszban, azt kellett uniformizálnom). Úgyhogy újramezdtem. Először unalmas volt, aztán vicces, aztán bosszantó, aztán kiábrándító, aztán elgondolkoztató, s végül, most talán érdekes újra.

Unalmas nem attól volt, hogy mind a háromszáz oldal, jó 30 év nyelvvel foglalkozó Kosztolányi-írása, ugyanazokat a gondolatokat ismételteti. Hogy csak az anyanyelvünkön lehetünk igazán magunk, az idegen nyelveket sosem tudjuk sem úgy megtanulni, sem úgy beszélni, mert a nyelv lélek. Hogy a nyelv nem logikus, nem racionális, hogy az okos megoldásokat számonkérni rajta örültség, hiszen a nyelv lélek. Hogy a szavak jelentésének ész által értelmezhető része sokkal kevésbé fontos, mint amit a lélek érez belőle. Hogy a szótár egy nép történelemkönyve és a nyelv

tan a nyelv jellemrajza. Amikor *erről* ír, élvezetesen teszi. Amikor *ezt* mutatja be, az már majdnem olyan is, mintha novellarészletet olvasnák: az udvariasságról, a budapesti nyelvről, a sírógörcsről.

Unalmas attól volt, hogy nemcsak gondolatok ismétlődnek, hanem frázisok is. Hogy nyelvünk „árva és rokontalan”, hogy bezzeg a régi szép időkben még volt becsülete a nyelvújító munkának, hogy csak nálunk „bitang jószág” a nyelv, a művelt nyugati népek nem hagyják ebek harmincadjára, hogy a szavaknak tőzsdéjük van. Rögeszmésen emlegeti föl a rossz színpadi hangsúlyt és az idegen szavak járványát, a középosztály divatmajmolása nyomán beözönlő veszedelmet.

Persze nézőpont kérdése is lehet, hogy kinek mi a gondolat, és mi a frázis, csak-hogy a gondolatait magyarázva nem ismétlődnek annyit Kosztolányi képei, mint amikor frázisokat ken oda. Ilyenkor üres, szürke, elnyűtt, sivár – vagy valljuk be egyszerűen, csapnivalóan rossz. Folyton „félreveri a harangot”, „megfújja a kürtöket”, „megvonja a türelmi bárcát”, a remekírók vagy a szokás állandóan „fémjelzi” a használhatónak ítélt szavakat. Félti, támogatja, védelmezi a „mozgalmat”. (Kosztolányi, a mozgalmár: hátborzongató. De legalább érthetőbbé teszi, hogy fér össze a kávéház meg a mozgalom.) Időnként még népieskedik is, van „a kutyafáját”, mint írtam, van „bitang”, és kedves jelzője a „rongy”. (Kosztolányi, a népi író.)

Vannak más ismétlődő motívumai is, de azok hitelesek: a leírásukra használt nyelven kívül azzá teszi őket a tartalom. Sokszor eljátszik azzal, hogy a költő, mint a gyermek, megfosztja a szavakat történetüktől, múltjuktól, kötöttségeiktől, kiszabadítja a hangsort a köréje szőtt jelentésburokból, és önmagukért élvezi őket – ugyanaz a határ nélküli önimádat van ebben, mint Kosztolányi leveleiben.

És vannak ismétlődő motívumai, amik attól hitelesek, sőt élvezetesek, hogy hazudozik velük. Egyszer azt írja, hogy Mezzofanti „egy érintéssel” megtanult egy nyelvet, máskor azt, hogy az ilyesmi tökéletesen lehetetlen; egyszer lelkendezik kora sajtójának előmenetele miatt, máskor elmarasztalja. Az örök cseléd a nyelvvel foglalkozó írásokban is többször fölbukkan, mint a tiszta, szűzies vidék tiszta, érintetlen képviselője, akit aztán megront a nagyváros. Hol Juliskának nevezi, aki „egy kis Csík megyei parasztlány”, mellesleg a házmester leánya volt, és „csöpp fejében öntudatlanul felhozta ... az erdélyi fejedelmek nyelvét”. (A házmester nem.) Hol kisfia dajkájának teszi meg, aki „a tanyáról” érkezett hozzájuk, és a történetmondásból nyilvánvaló, hogy nem szabad komolyan vennünk, amit mesél róla: „Esténként feleségem a *Hamlet*-et olvasta föl nekem, Arany János utolérhetetlen szövegét. A dajka, miután elaltatta a kisfiamat, egy szármolyon kuporgott. Azt hittük, hogy ránk se hederít. Észrevettük, hogy odafülel. Izgatottan követte a cselekmény menetét, s a bonyolult lelki átalakulások, a zsúfolt, fűszeres párbeszéd legkisebb mozzanatáról is pontos számot tudott adni. Mindent megértett. Végre ez az ő anyanyelvén volt. Viszont az újságokat nem értette meg. Ha azt olvasta, hogy” – és így tovább. Vannak

„kerekarcú, pirosposzgás, bajszos magyarok” is, ők az országházba kerülven tanulták meg a „sete-suta nyelvet”; „két kucsmás vidéki atyafi” meg annyira azt hiszi az Oktogonon világító fénybetűk láttán, hogy külföldön van, hogy azt viszont nem hiszik el az őket útbaigazítani siető íróknak: ő is magyar, inkább hitetlenkedve tovább ballagnak. Kíváncsi vagyok, de hogyan lehetne ezt már kideríteni, hogy amikor Kosztolányi ilyeneket írt, bármennyire is komolyan vette-e, amit írt, vagy ezeket az ötletnek talán nem nagyon rossz, de nagyon hányaveti módon odavágott történeteket pusztán pénzkeresésre és saját maga szórakoztatására szánta. Kísértetiesen olyanok, mint a bolgár kalauzról szóló mese (a *Portugálul olvasok* ennek egyik mintapéldája), teleszórva szemenszedett hazugságokkal; összekacsintva a szemfüles olvasóval az együgyű olvasó háta mögött, aki képes az elmondottakat szó szerint igaznak venni.

Az unalmas ismétléseknél és a saját maga által kiüresített, elerőtlenített képeknél bosszantóbb, amikor okoskodik: amikor játssza a nyelvészeti jólétesültet, mint Vágó István összes lehetséges műsorában. Mikor zárójelben kekeckedik olyasmivel, hogy egy kifogásolt szó valójában görög tő latin képzővel, plusz a német közvetítette, vagy hogy az angolok sose mondják *happy end*-nek a happy endet, csak *happy ending*-nek. Mintha nem tudná ő maga is, hogy ez a magyar használat szempontjából tökéletesen közömbös. Pedig neki nincs is semmi szüksége rá, hogy nyelvészeti bennfentességét fitogtassa, mert mikor egyenesben ír, íróként, akkor tökéletesebben magyarázza el a beszédaktus-elmélet, a nyelv identitásjelző szerepe, a szleng, a stílustörténet, az akkomodáció-elmélet vagy a „szociopragmatika” lényegét, mint bármelyik nyelvészeti tankönyv. Ez persze minden valamirevaló szépirodalmi műre érvényes, de Kosztolányi úgy ír ezekről, hogy kifejezetten róluk ír, nyelvi jelenségekről, középpontba állítva őket, és úgy azért nehezebb.

Legokoskodóbb, legszedettvedettebb, legbosszantóbb írása nekem mindenképpen a *Túlvilági séták*. Mintha szigorú kis bölcsészcédulákról irkálta volna bele mindazt, amit beleírt, nem vetkőzve még le a kezdő filozofoknak azt a tulajdonságát, hogy képtelenek lemondani egy-egy följegyzésükről. Ilyenkor az írásba szuszakolt adatok és témák ráömlenek az olvasóra, mint a lakótelepi gardrób tartalma a gyanútlan ajtó nyitóra, mert a mondatok alig vannak szöveggé mégcsak fércelve is. A *Túlvilági séták*-at először olvasva nem akartam elhinni, hogy ennyire rosszul is tudott írni. El voltam keseredve. Attól féltem, hogy soha többé nem leszek képes Kosztolányit olvasni, ahogy Karinthy után nem lehet Móriczot olvasni, és Alfonso után nem lehet Csehovot nézni.

Mikor másodszor olvastam, úgy két órával az első után, már örültem neki. Nem mintha mint írást jobbnak lehetne találni, akárhányadik olvasásra is. Vannak benne különösen borzalmas részek, ha nem olvastam volna az *Új Zrínyiászt*, azt gondolhatnám, az ötlet is az: hirtelen fölbukkan a 35 éve halott Szarvas Gábor (az utcán? a temetőben? egy parkban?), és belekarol az íróba. Aztán mászkálnak kicsit Buda-

pesten, elszörnyülködnek a sok idegen cégtáblán és szállodanéven, majd beülnek egy kávéházba, és elbeszélgetnek arról, hová jutott a magyar nyelv. Aztán Szarvas, ahogy jött, észrevétlenül eltűnik, csak a „pamlag borpiros bársonya” (jaj) marad. Nehéz elhinnem, hogy Kosztolányi komolyan írta le ezt a mondatot: (a lezüllött tömegek) „közönnyel tekintenek nyelvünkre, mely mostoha századokon nőtt nagyra, amikor idegenek tiporták, s börtönbe vetett íróink a vérükből, a bilincs rozsdájából keverték tentát, hogy feljegyezzék egy elfeledett szavunkat”. Azt is nehezen

hinném, hogy nem vette észre, milyen mulatságos, ha egy hulla „dacosan hátraveti a fejét” (s így ráadásul „igen hasonlít ahhoz a mellszobrához, mely az Akadémia előtti kertben van”); ha azt mondják neki, „hidd el, sír bennem a lélek”; vagy hogy „sárgásfehér arca kigyullad az örömtől”. De a legszörnyűbb mégis az, amikor Szarvas „men-tekezik”, hogy nem tud a világ dolgairól: „Én meglehetősen tájékozatlan vagyok. Sajnos nem kísérhetem figyelemmel a világ folyását. Kissé elmaradtam. Nem a saját hibámból. Amint tudod, már régóta nem élek. A halottak elmaradt emberek. Sírjukba nem járnak újságok, nem kiabál le az az új gép sem, melyet az imént hallottam a körúton – hogy is hívják –: a rádió. Engedd meg tehát, hogy néhány kérdést intézzek hozzád.”

A *Túlvilági séták* olyan gyűjtemény, mint a Szomszédok volt, vagy mint amivel Kiss Zoltán mosógépszerelő akar bennünket rávenni a Calgonra, eseteg Béres Etelka valami szappanra. Vagy mint amiket az *Édes Anyanyelvünk*-ben szoktam olvasni. (Legtöbb barátom szerint ez perverzió, de nincs igazuk. Nagyon szórakoztató lap.) Ez volt egyébként az egyik legmeglepőbb fölfedezés, ami Kosztolányi nyelvvel kapcsolatos írásainak olvasgatása közben ért: hogy a magyar nyelvűvelők lényegében Kosztolányi modorában írnak – lehető legrosszabb írását követve, igaz. Kosztolányi egy másik cikkében zseniálisan magyarázta meg többek között azt is, hogy miért tartjuk olyan sokan kimondottan idegesítőnek azokat az embertársainkat, akik kéretlenül és folyton szórakoztatnak bennünket szóvicceikkel – ebben az írásában a humor más formájának nyoma sincs. A kigúnyolandó kifejezéssel poénkodik, mint ahogyan a nyelvűvelő írások végén is ez a kötelező „csattanó”, ugyanolyan együgyűnek tüntetve föl magát ezzel, mint amazok szerzői. Persze lehetett részeg vagy kába, mikor írta, vagy lehet ez a szöveg önmaga paródiája. „Mennyi hírlap – szól [Sz. G.], s az asztalon tornyosodó újságokra mutatott –, mennyi gyors, szárnyas madár, mely minden reggel kiröpül az országba, s fölveri a csöndet. Egy ilyen újság egyetlen példányára – hatvan oldalra – ki lehetne nyomtatni Vörösmarty minden művét. Boldog Isten – kiáltott föl –, mennyi betű, mennyi betű.” Leírhatta ezt

röhögés nélkül? Vagy a lezárást: „Kitántorodtam a körútra. Szennyes márciusi köd kóválygott. Távol, keleten azonban a pályaudvar fölött halványlila csík rohant végig az égen: ekkor percent a hajnal.” Kétségtelen viszont, ha nyelvművelő lennék, csakis ez az írás lenne a bibliám.

Mert: Kosztolányi, a gyökér. Ha a többi egység kapott volna alcímet, akkor az itt következő ez volna. A *Túlvilági séták*-ban csaknem minden benne van, ami ma is foglalkoztatja a nyelvművelőket: hogy „lassan már csak a kötőszó lesz magyar”; hogy „a külföldiek kedvéért idegen neveket adunk a magyar árunak”; hogy az „idegen divatot majmolva jó magyar szavak tömkelegét pusztítjuk ki”; hogy „a nyelvek világszerte kopnak a fölgyorsult élet miatt”; hogy „tolmács kell a magyarról magyarra fordításhoz”. Van benne ugyanazokból az ostobaságokból is, például hogy más, ha az európai nyelvek egymástól kölcsönöznek, mert azok rokonok. Ugyanazokat a metaforákat használja, mint a nyelvművelő irodalom ma is, bár ő vitruózabb: a harcot (van *porond. sebek, kürtök megfúvása, nemes harc és gáztámadás*); a betegséget (van *járvány, kolera, fertőzet*, a magyar nyelvnek „idegrendszerre bomlik, vére senyved, bőrét kelések tarkázzák, ... hovatovább nem is lesz élő szervezet, hanem halott szervezet” – mondja a halott Sz. G.); az ápolatlan kertet (van *gyom, bolondgomba*); a tisztogatást (van *nagytakarítás, söprés, villanyerőre berendezett kotrógép, piszok, szemétdomb, pöcegödör és dögletes levegő*). És itt a „túlzott liberalizmus”, a „szabadosság” vádjai; itt van, hogy azok a nyelvészek, akik csak szemlélik és leírják a nyelvet, közönyösök és hidegvérűek, pedig még az orvos sem az „édesanyja betegágyánál”. Itt van az *Álljunk meg egy szóra* alapötlete – bevillan Grétsy László nadrágjának szára és a fehér cipő, mikor azt olvasom, hogy „megállapodtunk egy kirakat előtt, böngészgettük a föliratokat”. De benne van kevésbé vidám dolgok alapötlete is, például a reklámtörvénybe rejtett nyelvtörvényé, ennek gondolatát sokadik nekirugaszkodással e héten kezdték újra izmosítani és önállósítani.

Többi „nyelvtisztító” írásában is találunk olyan elemeket, melyekben mai eljárások rokonát ismerhetjük föl. Gombocz Zoltánt, aki talán legfölkészültebb, legsokegyébesebb és leggondolkodóbb nyelvészünk volt, nem tudta, nem tudja lenyelni a nyelvművelő irodalom. Gombocz 1931-ben, Kosztolányi nyelvművelő buzgalmának robbanása idején megsemmisítő előadást tartott a nyelvművelés alapjául szolgáló nyelvhelyességi elvekről a Magyar Nyelvtudományi Társaságban, annak elnökeként. A nyelvművelők mindent megtesznek, hogy ezt a malórt elfeledtessék, vagy úgy, hogy Gomboczot afféle polgári semmittevőnek kiáltják ki, aki nem hajlandó „gyakorlati” munkát végezni, akinek „elég”, ha leírja a nyelvet. Vagy úgy, hogy azt mondják, Gombocz is foglalkozott elméleti nyelvműveléssel. Ez utóbbit jobban szeretem, ez akkora pimaszság (azt ilyenkor sem mondják meg, hogy az előadás szövege olvasható a *Magyar Nyelv*-ben, tehát ellenőrizhetetlen), hogy már csaknem elegáns. Eszesnek mindenképpen eszes. Kosztolányinál mindkét megoldást megtaláljuk, az elsőt persze

polgározás nélkül; máskor egy finom kis csúsztatás, és Gombocz máris a mozgalom támogatójává vált. Csúsztatás máshol is van a szent mozgalmi célok érdekében. Kosztolányi nem törődött vele, hogy Schöpflinnek írt válasza leheletkönnyű és értelmetlen: Schöpflin nem a nyelvet vádolta sovinizmussal, hanem a purista elveket. (Bocsánatot kérek az olvasótól, ha nem olvasta az itt emlegetett írásokat, nem is kérem, hogy tegye meg, nem a tartalmukról, hanem a bennük alkalmazott eljárásokról beszélek.) Mulatságos, de sajnos nem a megszokott összekacsintó füllenés, hogy Kosztolányi „találomra” épp ott nyitja ki Arany kötetét, ahol a neki kellő idézet olvasható – a nyelvművelő utódok is szeretik ilyesmivel etetni az olvasót. És így tovább, és így tovább.

Visszatérve a rossz emlékű *Túlvilági séták*-hoz: egy ideig bíztam abban, hogy csak vicc volt, hogy Kosztolányi fogadásból írta, hülyéskedésből, mert bárhol beleolvastam, blödebbnél blödebb mondatokat találtam. De többi nyelvvédő írása sem sokkal jobb, tele ócska szóviccekkel (pl. a nyelvművelő bizottságba késve érkezve sose látott még a fogasokon vaskalapot, nagyon jó) és az említett metaforák barokkos kibontásával a járnai tanuló betegről a „gyim-gyom, paréj, dudvá”-ig. Ezekben az írásokban nem a tartalom (az az ő dolga), hanem az írás minősége volt kiábrándító. Némi vigaszt (hadd írjam már így, a *vigas* nem ugyanaz) Meillet-nek írt levele nyújtott: formailag, tartalmilag – Kosztolányi szerint ez egy – a *Túlvilági séták* ellentéte. Pontos, jól mért, méltóságteljes (és hihető) mondatok, ahogy úriember párbajozik. Szép, komoly írás.

Később azonban még a *Túlvilági séták* is elgondolkodtatóvá vált, amikor más írásaiban, kevésbé fejbevágó töménységgel és nem annyira bugyután megírva, de ott olvastam megint a jól ismert metaforákat és a jól ismert nyelvészeti sületlenségeket, nyelvművelő tételeket. Hogyan tudta összeegyeztetni azt – többször is leírta –, hogy „az ember nem gép, s így a nyelve se gép”, azzal, hogy a nyelvnek is szüksége van „mérnökre”? Hogyan egyeztethető össze a 19. század tudományától örökölt nézet, a nyelv organikus szemlélete a harccal, a gyomirtással, a folyószabályozással? Sehogy. Ha a nyelv természeti jelenség, mely saját belső törvényszerűségei szerint él és változik, akkor a külső beavatkozás csak káros lehet neki. Volt Kosztolányinak egyáltalán nyelv szemlélete? Persze hogy volt, kinek nincs. És melyik volt az, a nyelv természeti jelenség vagy a nyelv gép? Vagy a kettő keveréke?

Az utóbbi túlságosan egyszerű megoldás lenne, és Kosztolányi túlságosan koherens gondolkodó is volt egy ilyen lehetőséghez.

Állítsuk talán egymás mellé a leggyakrabban visszatérő gondolatokat. A nyelv élő organizmus, ezért nem lehet teljes egyetlen szótár, egyetlen nyelvtan sem. Kosztolányi szerint Hérodotosz mondása semmire sem érvényes annyira, mint a nyelvre. A nyelv folyton változó anyag, a változás az élete, változását pedig lélektani és nem ésszerűségi szabályok irányítják.

Anyanyelvünkhöz más a viszonyunk, mint az idegen nyelvekhez. Anyanyelvünk természetes, mert nem tudatosul bennünk; az idegen nyelvek szavainak legfeljebb szótári jelentését tanulhatjuk meg, a nyelv árnyalatait nem; történetét, s vele az őt beszélő közösség történetét nem hordozhatjuk öntudatlanul magunkban.

A nyelv lélek, a lélek nyelv; a nyelveknek lelkük és egyéniségük van. Nyelv és lélek minden lehetséges kombinációban társul nála. Nem mondja ki a szót, de abból, amit ír, egyértelmű, hogy nemcsak az egyéni lélekre, hanem a társaslélekre is gondol: hogy a nyelv közös, abban az értelemben, hogy az emberek nyelvhasználatát meghatározza mindazoknak a nyelvhasználat, akikkel kapcsolatba kerül. Ezért hordoz történelmet, ezért van egyénisége, ezért „bádogpohár” vagy „művirág” a mesterséges nyelv, emlékezet és élet nélkül.

Egy másik gondolatrendszerből nézve butaságnak, délibábos nyelvészkedésnek tűnhet, hogy Kosztolányit lelkesítette Piaget elmélete a hangok belső jelentéséről. Tudománytalan hóbortnak minősült volna az ilyesmi Kosztolányi sírból földidézett barátja, Szarvas Gábor szemében is, hiszen Szarvas Hunfalvy és Budenz szigorú újgrammatikus elveit követte (vakbuzgalommal): a nyelv természeti jelenség, ezért kell visszaállítani a nyelvújító beavatkozás előtti állapotába; változásának törvényei vannak, s a törvényeket kell vasszigorral védelmezni és betartatni. Kosztolányi korában régesrég csacska beszédnek minősült mindaz, amit a Nagyszótár szerzői, Fogarasi János és Czuczor Gergely etimológiaképpen összeállítottak, romantikus ögyelgésnek a múltban az, amit a hangok belső jelentéséről gondoltak. Kosztolányi az ő szintén 19. századi, de humboldtiánus nyelvszemléletüket folytatta egyenes ágon – azt a szemléletet, amelyet a pozitivisták újgrammatikusok mélységesen megvetettek. E szemlélet szerint a nyelv közösségi, s éppen ezért a közösség lelkét is kifejezi; e szerint anyanyelvünkhöz természetesen és közvetlenül, más nyelvekhez közvetetten, anyanyelvünk közvetítésével viszonyulunk; e szerint a nyelv él, egyénisége, kora van. Amikor Kosztolányi a nyelv természeti jelenség mivoltára hivatkozott, azt nem az újgrammatikus értelemben tette, hanem a humboldtiánusban. Kosztolányi Sapirt s méginkább Whorfot szerette volna, ha ismeri, és biztos helye van a nyelvi relativizmus magyar hívei között.

Talán azért annyira rossz a *Túlvilági séták*, mert Kosztolányi tévedésből más szellemet idézett meg, mint akit akart? 1922-ben még a Szarvasnál sokkal jámborabb Simonyival azonosítja a *Nyelvőrt*, és talán a szellemidézés ötlete sem egészen független attól, hogy Simonyi a „temetőből is küldözgette kéziratát” – hagyatékát halála után lapszámonként közölték. 1933-ban, Schöpflinnek írott válaszában „nem egészen helytálló”-nak találja, hogy Schöpflin Szarvas Gábor ortológiájának folytatójaként tünteti föl a „mozgalmat”. Mint írja, dédelgetett mozgalma Szarvastól eltérően nem elsősorban a nyelv helyességét, hanem épségét és szépségét védelmezi, nem a nyelv-

újítás hibás alkotásait akarja kipusztítani, sőt „nem riad vissza” új szavak alkotásától sem az idegenek helyett.

És történetesen el is hihetjük neki, hogy ő valóban ezt akarta. Tényleg neológus volt, mint a vele azonos nyelvszemléletet valló, Kazinczy utáni neológus nemzedék, a Nagyszótár nemzedéke. (Szarvas pedig vad ortológus, és utálta a nyelvújítást.) A „helyesség” nála lelki, néplelki helyesség volt, más szóval pontosság, képszerűség, a nyelvnek megfelelő gondolkodás és kifejezőmód, és nem a nyelvtan vagy a nyelvtörténet által diktált helyesség. Nem az elit nyelvhasználat etalonként való elfogadása, hiszen helyesnek tartotta a csibésznyelvvél kvaterkázó és rossz kávéházi poénokból építkező budapesti nyelvet; a „tanya”, a „falu” „műveletlen” nyelvét. A nyelvművelők álmát, a tökéletesen működő nyelvet nem sokra tartotta: „A nyelv varázsa azonban éppen az, hogy telis-tele van emberi tartalommal, letűnt nemzedékek életével, okos és ostoba emberek szellemével, akik az indulat hevében nyűtték és rontották szavait, s úgy hagyták ránk, az érzés megindító szeszélyével együtt. Haldokló szájakon lebegtek ezek a szavak és szerelmesek száján, akik már csak gügyögni tudtak. Minden szó ereklje. A szenvedés szentelte meg, s a szenvedély torzította el. Ami hajdan szabály volt, abból kivétel lett. Félreértésből keletkeztek gyönyörű, költői képek. Családi emlékek évezredes kincstára az élő nyelv. Azért tudunk rajta beszélni, mert hasonlít hozzánk: éppoly eleven és gyarló, mint mi. Édes hibái többet érnek a tökélynél.” Írásaiban tényleg szerette a jelentések változásait visszagombolyítani, élvezettel babrált a félreértésekből, nyomdahibákból keletkezett szavak történetével, és megbocsátó volt a „divatjelenségekkel”.

Kosztolányi nyelvművelése, középpontjában az idegen szavak elleni berzenkedéssel, egyenesen következik nyelvszemléletéből: nem a nyelv, hanem a magyar lélek, a magyaros gondolkodás tisztaságát féltette. Nem volt ezzel egyedül saját korában sem: az általa annyira áhított, nem a latin paradigmák ketrecébe erőszakolt magyar nyelvtan, a magyar nyelv „igazi felfedezése” nem az ő találmánya volt (négy évvel később, Kosztolányi már nem érthette meg, meg is jelent). A magyaros Kosztolányinál még értelmes kifejezés, és önmagában valóban nem is sovíniszta. Kosztolányi még tudta, mit beszél, mert nyelvszemléletével összhangban, illetve inkább abból következően mondta, amit mondott a nyelvhelyességről. Ez nem állítható azokról, akik a „magyarosságot” egy olyan nyelvszemlélet alapján kéri ma számon, amely az anyanyelvünkhöz való viszonyt is közvetettnek véli, a nyelvet pedig a referenciális jelentéseket lehetőleg minél pontosabban közvetítő eszköznek – gépnek – tekinti.

A móddal viszont, amit Kosztolányi választott, már nem 19. századi neológus elődei példáját követte, hanem a Nyelvőr piszkálódását és képeit (úgyhogy ilyenkor nem is különösebben csinos, ahogy ír). A neológus nyelvművelés még valóban a nyelv művelése, nem gazok irtása, fekélyek kezelése és nem háború volt; a szörszálhasogatást és a támadó stílust Szarvas honosította meg a nyelvművelésben. Az 1930-as években

pedig Kosztolányi egyre inkább átvette saját korának nyelvművelő harciasságát. Elhiszem neki, hogy nyelvszemlélete nem sovinizta. Készséggel elhinném neki azt is, hogy a *nyelvi sovinizmus* nem jellemzi szépítésre-építésre törő mozgalmát sem, ha Kosztolányi egyedül lett volna ebben a mozgalomban, s nem olvastam volna abból a korból más nyelvművelő cikkeket is. És ha nem bagatellizálta volna Schöpflin véleményét egy föntebb már emlegetett ügyes húzással (1933-ban). És ha nem beszélt volna már 1932-ben „földönfutóvá és munkanélkülivé” tett magyar szavakról, legalább tizenkétezerről, amiket feleannyi idegen szorított ki. És ha nem nevezte volna „sehonnai, szennyes és nemzetietlen nyelv”-nek az „élősi” idegen szavak által ellepett beszédet (1935-ben). Mert itt már Kosztolányi sem tudta, mit beszél, vagy talán nem akarta tudni, és belecsusszant a szép lassan, de elég határozottan jobbszélre tartó *Magyarosan* stílusába.

Igy aztán forma és tartalom mégsem mindig egy, nála sem. Amikor azt írja, hogy „Elismerem, jobb magyarnak sem jobb magyar az, aki ilyenkor kerüli a görög-latin műszavakat. Csak a nyelve lesz szebb, egészségesebb, igazabb, ennél fogva emberibb.” – az érthető nyelvszemlélete alapján. De a szabadelvűséget kárhóztatja, dúló járványról beszél, megrója a dunántúli nyelvjárásokat, mert *himbér*-nek nevezik a málnát, és azt vallja, hogy a nyelvművelő társaságnak „tűzzel-vassal keresztül kell vinnie akaratát” – ez a 19. századi neológusoknak idegen, abszurd, bornírt, nyelvszemléletükkel összeegyeztethetetlen lett volna.

Egy ideig, a kiábrándultság szakaszában, azt akartam írni befejezésül, hogy inkább énekelt volna. Schöpflinnek írt viszontválaszát ugyanis ezzel zárja: „Jobb volna énekelni. Amíg ezt irkálom, gyakran elsüvölt fejem fölött Vojtina sorpárja: (Mint hangjavesztett operadalár / Lettem éneklőből ... énektanár).” Nagyon igazságtalan befejezés lett volna. Kosztolányi nyelvről szóló írásaiban nem a frázisok, a mozgalmárkodás és az elcsépelet képek mennyisége okozta a kiábrándultságot, hanem hogy ilyenek egyáltalán vannak. Sokkal több volt az olyan írás, amely alapján ki lehetne nevezni „zseniális ösztönös nyelvész”-nek, ha nem lenne értelmetlen ilyesmit tenni, egyrészt mert túl jó író volt ahhoz, hogy ne az legyen, másrészt mert ez a nyelvészen kívül úgyse érdekel senkit. Ezeket az írásokat egyszerűen jó olvasni, azt kapja az ember, amit vár. Kosztolányisak.

Egyébként a 302. oldal befejezése után azonnal elővettem egy novelláskötetét, gondoltam, jobb ezen minél előbb túlesni. Letenni továbbra se tudtam.